

УДК159.923(477)-055.2

Ірина Грабовська

ГЕРОЇЧНА ГЕНДЕРНА ЖІНОЧА ІДЕНТИЧНІСТЬ: УКРАЇНОЗНАВЧИЙ ВИМІР

У статті досліджується специфіка витворення образу української жінки-героїні як культурного ідентитету на прикладі Софії Русової.

Ключові слова: гендерна ідентичність, жінка-героїня, наратив жіночого.

Hrabovska I. The heroic gender female identity: perspective of Ukrainian studies

The specific of creation of the image of Ukrainian woman hero as cultural identity on the example of Sophia Rusova is researched.

Key words: gender identity, woman hero, female narrative

Грабовская И. Героическая гендерная женская идентичность: украиноведческое измерение.

В статье исследуется специфика формирования женщины-героини как культурного идентитета на примере Софии Русовой.

Ключевые слова: гендерная идентичность, женщина-героиня, наратив женского.

Кожна культура, якщо вона прагне бути повноцінною та довершеною, створює свої міфи про героїв: народних – в до модерну добу і національних – в модерну. На основі цих міфів, легенд, казок та переказів формується пантеон героїв, що в сучасну епоху набуває вигляду “впорядкованого” національного пантеону.

“Національні міфи, як довело ХХ століття, є складовою будь-якого націєтворчого процесу. ...як зазначав Е. Кассіер, історія ХХ століття продемонструвала тріумфальне повернення міфу у життя людства. Саме у ХХ столітті міф довів не лише свою живучість, але і принципову незнищенність раціональними засобами” [1, 8]. Кожен міф побудований на бінарній опо-

зиці, тому логічно було б очікувати поряд із чоловіком-героєм і постать жінки-героїні від найдавніших часів людської історії. Проте, нічого подібного не маємо. Навпаки, вся історія – то є фактично історія чоловіків. Чому так відбувається – досить добре і глибоко проаналізовано феміністичною критикою, а потім – жіночими та сьогодні – гендерними студіями [2].

Серед українських сучасних авторів, хто аналізував вплив такої реальності на дійсний гендерний стан української спільноти в минулому та сьогодні, є такі дослідниці та дослідники, як: В. Агеєва, В. Бондаровська, Т. Власова, О. Власова, Т. Говорун, І. Грабовська, Т. Гундорова, І. Жерьобкіна, С. Жерьобкін, О. Забужко, Н. Зборовська, О. Кікінежді, О. Кісь, К. Кобченко, С. Павличко, Л. Смоляр, В. Табачковський, Т. Талько, Л. Таран, Н. Чухим та багато інших [3].

Проте неважко помітити, що рано чи пізно, міф про національну героїню, Велику жінку таки виникає в кожній розвиненій культурі. Жанна д'Арк та королева Єлизавета, мати Тереза та Індіра Ганді. Не оминула ця традиція і українську культуру. І хоч це сталося достатньо пізно – вже у ХХ столітті, коли перед українською діаспорою постало завдання увіковічнити подвиг українських жінок у боротьбі за національну українську справу, було витворено образ Великої українки як узагальнення всіх діянь видатних жінок України. І хоч розпочинається родовід української героїні значно раніше – від Марусі Чурай та Марусі Богуславки лінія доходить до Лесі Українки – та це поодинокі випадки, увічнені як особистісне надбання і конкретно персоніфіковане втілення героїзму. З витворенням же наративу Великої українки в діаспорному гуманітарному доробку маємо доповнений чоловічий пантеон героїв жіночим. І хоч ці пантеони далеко не рівнозначні, надихає те, що в сучасній Україні активно ведуться саме жіночі дослідження, які повертають до життя не лише втрачені або при забуті події реально діючих жінок та чоловіків, але і дозволяють певним чином сформувати “людське” обличчя подвигу. І це досить унікальне явище в історичному знанні доби. Адже за кожним “лицарем без страху та докору” стоїть реальна земна жінка чи чоловік із її сумнівами, стражданнями і мріями, зрештою, з

її власними страхами та переживаннями. Видається, що такий всебічний портрет національної героїні має найбільше значення для спільноти. Як виховне для молодого покоління, так і людськи привабливе для кожного громадянина однієї з нею націй. Зрештою, сучасна людина схильна більше цікавитись “людським, занадто людським”, ніж забронзовілими ідолами на постаментах.

Тому і одним із перспективних шляхів дослідження теми героїчної жіночності в українському вимірі є аналіз реального життєвого шляху певної видатної особистості.

Софія Русова – одна із найвидатніших українських діячок-революціонерок, видатний педагог і активістка жіночого руху в діаспорі. Доля Русової – яскравий приклад втілення в життя принципу українського жіночого руху, що був висловлений дослідницею із діаспори, відомою українською феміністкою М. Богачевською-Хомяк: “Фемінізм і націоналізм – одна монета спільного вжитку”. Ця формула сьогодні стала класичною для розуміння специфіки взаємозв’язку українського націоналізму та фемінізму [4].

Софія все своє життя присвятила справі визволення українського народу від колоніальної залежності. Молодість Русової припала на час, коли “... вже розпочався жіночий рух, і чимало дівчат і жінок поїхало за кордон учитись в університетах, особливо в Цюрих” [5, 12]. Згадуючи свою молодість, початок подружнього життя із Олександром Олександровичем Русовим, Софія писала у спогадах: “Кімната була невеличка, за занавіскою стояло два ліжка, умивальник, шафа для одяжі, по другий бік 2 столи, фортеп’яні і скрізь книжки, папери. Теперішня молодь простіше ставиться і до сексуальних відносин, і взагалі до соромливості, але мені, вихованій в прозоро-чистій атмосфері нашого дівочого життя, мені, яка думала, що можу завагітніти від першого поцілунка мого нареченого, це життя в одній кімнаті стояло переді мною, наче якийсь кошмар” [5, 51].

Сформована як активна громадянка та діяльна особистість, вона пройшла страшні випробування царськими тюрмами та зазнала поліцейських переслідувань ще у дореволюційній Росії. Згадуючи покоління батьків, які виховували таких відпові-

дальних особистостей, як сама Софія, Русова пише: “Ліндфорс вітав вираз Драгоманова: “чисте діло вимагає чистих рук”. Це були люде таких твердих принципів, такої шляхетної вдачі, що ніщо не могло б звести їх з раз вибраного шляху” [5, 65].

Однією із найяскравіших подій тодішнього суспільного життя було “ходіння у народ”. Про суспільну обстановку того часу Русова згадувала так: “Хлопці з захопленням віддалились праці. Стільки було чистого ідеалізму в їх змаганнях, стільки живого почуття любови до народу, таке шукання правди в житті! Але недовго довелось їм жити в рожевих мріях, – хтось із селян, яким вони раді були б і життя своє віддати, зробив донос на них, і всіх арештовано й одвезено до Петербурга” [5, 70].

Потрапивши за кордон, переживши особистісні труднощі та фактичний розпад сім’ї, вже в дуже похилому віці Русова все ж не полишає ниви суспільної праці, піднімаючи таким чином авторитет української нації в очах світової громадськості.

Розлука з Україною стала справжньою трагедією для цієї непересічної жінки. Роздумуючи над долями українства у чужих світах, Русова пише: “Життя викувало наче два різні типи українців; обидва патріоти, але один вже пристосований до найтяжчих умов життя, навіть до спільної праці з найлютішим ворогом, а другий – ще зі старими традиціями, зі старим морально-політичним кредо, з яким він їде на евакуацію, на еміграцію, аби того кредо не зректися, не робити жадного компромісу з життям. Ці другі не миряться з тим брудом, який революція внесла в життя” [5, 208].

С. Русова вважалась однією із послідовних українських емансипанток. Проте вона сама ніколи не ідентифікувала себе із ідеологією фемінізму. І це явище теж надзвичайно типове для українського жіночого руху, який і до цього часу низка дослідників кваліфікують як такий, що насправді не має відношення до фемінізму ні як до ідеологічної течії, ні як до практики. Однак чимало інших впливових аналітиків підтримують концепцію М. Богачевської-Хомяк про так званий “український практичний фемінізм” як типове явище колоніальних країн, коли завдання загального визволення народу виходить на передній план. У щоденнику С. Русова зазначає: “Сучасний момент лік-

від еміграції вимагає з боку жіноц., якнайширшого єднання і праці з єдиною метою допомогти визволенню нашого народу на усіх теренах, де він живе” [5, 374].

І все ж, роздумуючи над власним життям і цінностями, вона визначається щодо тієї основної системи цінностей, які стали для неї найголовнішими. Русова пише: “Подобалась мені одна фраза Мас.(*Масарика*-І.Г.), яку він привів: “Я буду жити поки, доки буду корисний мойому народу”. Мабуть мені доведеться так сказати: “Я буду жити, поки з мене буде користь мойй родині!” [5, 270]. Сім’я і Батьківщина поєднувались у ціннісних домінантах цієї непересічної особистості в одне неподільне ціле: “Немає щастя поза сім’єю і поза батьківщиною, кожен – сиди у своєму гнізді, пускай коріння у рідну землю” [5, 422].

Відомо, що у національно-визвольних змаганнях українського народу початку та середини ХХ століття досить активну участь брали жінки. Вони очолювали громадські організації націоналістичного спрямування, були представницями українських інтересів на міжнародній арені, воювали в лавах ОУН-УПА. Чимало і тих, чиї імена і до цього часу залишаються невідомими. Проте саме завдяки такому жіноцтву в українській культурі витворився та продовжує функціонувати образ “Великої жінки”, “жінки-лицаря”, мужньої особистості “без страху та докору”. Безумовно, до цієї когорти можна із повним правом зарахувати і Софію Русову.

Українська інтелектуальна діаспора періоду до Другої світової війни активно готувалась до прийдешніх національно-визвольних змагань за свою втрачену Батьківщину. І тут не лише від чоловіцтва, але й від жінок очікувалась активна життєва позиція. В очікуванні катастрофи, битви й героїчного чину відмінності психіки, проблеми й потреби, визначені статтю, особистими уподобаннями тощо, неважливі. Під тягарем великого суспільного обов’язку жінка все ж мусить забути про власну сутність і збагнути “суворі і жорсткі вимоги, які той світ ставить до неї і до її родини”, – писала про той час інша видатна українка – Олена Теліга.

Таким чином, можна з повним правом стверджувати, що в Україні в період визвольної революції початку ХХ століття та

в період Другої світової війни, а також на еміграції існував розвинений жіночий громадський, культурницький та політичний рух націоналістичного спрямування. Проте з такою ж певністю можна стверджувати, що в межах цього руху не існували, вірніше, свідомо не виділялись саме жіночі проблеми, тобто проблеми жіночої емансипації. А існувала загальна ідеологічна установка на те, що із звільненням нації прийде звільнення жінки. Але це не означає, що українці не знали фемінізму. Його паростки, що вповні відповідали рівневі та активності західного фемінізму, були представлені такими іменами видатних українок, як О. Кобринська, Л. Українка, О. Кобилянська, М. Рудницька та ін.

У такий героїчний пафосний жіночий типаж звичайно не могли вписатись реальні жінки, які присвятили своє життя боротьбі за волю і долю України. Для жінки, яка вступала на шлях соціальної самореалізації, виникало чимало приватних проблем, що інколи ставали внутрішньо сімейною трагедією, причиною непорозуміння і неприйняття рідними її діяльності.

Так, фактично, склалась і доля Софії Русової. “І ось я сама – зв’язки з Юрою порвалися, матер. забезпечення не маю, на Олю надії не маю, а Україну можу лише оплакувати. На що ж жити? Купила ще одну порцію опіуму, щоб мати певний засіб покінчити це сумне непотрібне життя” [5, 299].

Особистісна ситуація поглиблювалась і загальними негараздами в житті емігрантської громади. “Не було ладу й у внутрішньому житті еміграції, – зазначає С. Русова. – Люди, відірвані від здорової, добровільної праці на рідному ґрунті, озлоблювались на свою долю й на все оточення, дихали зневірою й недовір’ям один до одного, і ніхто не був певний, що завтра його не приголомшать якоюсь образою, неправдою, підозрінням...”

Товариське й особисте життя почало занепадати. Жилося без натхнення, без любови, ширилась деморалізація. Самогубство стали частим явищем.

Від туберкульозу вмирало багато людей, осирочуючи дітей. В еміграційних злиднях відійшли на той світ такі українські діячі, як Чикаленко, Маршинський, Сидоренко, поет Драган та інші. Тяжко було їх ховати. А політичний обрій не світ-

лішав. Еміграція стояла на трагічному розпутті. Не мала вона ані спільної, ясної політичної думки, ані волі до спільного великого діла, на яке себе призначала” [5, 238]. І в такій тяжкій атмосфері потрібно було віднайти внутрішні сили вже немолодій жінці, щоб продовжувати свою працю і боротьбу. Все це попри той факт, що такі жінки, як Софія Русова зовсім не з бронзи були зроблені.

У бронзовій постаті лицарки не може бути такого недоліку, як болючі переживання, непорозуміння із рідними, і найріднішими. Для багатьох освічених жінок того часу, які присвятили себе громадській роботі чи політиці, досить болючим було питання особистого щастя, материнства та взаємин із власними дітьми та чоловіком. Так, М. Богачевська-Хомяк слушно зазначає, що “ці жінки прагнули узгодити й гармонізувати материнський інстинкт – що часто обмежував і підривав потреби жіночої емансипації – з професійною та громадською працею. Це намагання неминуче й відчутно боляче врзалося в їхнє життя. Справа була не просто в кар’єрі – її можна було зректися. Покоління Рудницької, виховане з глибоким почуттям відповідальності перед народом, вважало громадську працю своїм обов’язком, органічним продовженням того ж материнства. Чоловіки ж, яких причаровували інтелігентність і дотеп, підсвідомо припускали, що дитина має задовольнити усі амбіції жінки”. І далі: “У листі до Софії Русової від 20 квітня 1930 р., обговорюючи справи міжнародного представництва України в жіночих організаціях та свою працю в Соїмі, М. Рудницька зізнавалася, що не раз задумувалася над одним пасажем із її писань: “...Мимоволі виникало питання, – писала Русова, – чи мала я право захоплюватись політичною діяльністю, коли вона мала неминуче привести до руїни родинного спокою. І життя моє постійно калічилось суперечкою між цими двома обов’язками: родина, діти, чоловік – всіх я їх кохала; а з другого боку – громада, рідний край. Нікому з жінок не бажаю такого роздвоєння, бо з цього виходить і погана праця, і страшенна драма в серці”. Ці слова часто зринали в пам’яті Рудницької. Вона відповідала Русовій контраргументом: “Я не вповні погоджуюся з останнім реченням. Чи не думаєте, що таке роздвоєння, таке завішен-

ня поміж двома життєвими сферами, двома протилежними інтересами збагачує нас та робить наше життя цінним і цікавим? Знаю лиш одно, що я однаково не могла б жити і без громадської праці, і без дитини, без особистого щастя” [6].

Проте не кожна жінка знаходила такий гармонійний шлях у власному житті. Постає питання власне жіночої емансипації та її ціни. Очевидно, відповідь не може бути однозначною. Зрештою, чи достатньо насправді жінці бути лише помічницею чоловіка в його боротьбі? Чи є її власний неповторний шлях? І зможе суспільство почути саме жіночий голос? Бо чоловікові таки не доводиться вирішувати питання вибору між приватним і суспільним. Суспільна роль чоловіка сприймається органічно і самодостатньою завжди. А між тим, жіночий досвід самоідентифікації, українізації може бути насправді неповторним та пізнавально цінним.

Цікавим є той факт, що ситуація з подібним ідейним наповненням, як виявляється, є типовою для країн, що звільняються від колоніальної залежності. У цьому плані показовою є, як не дивно, аналогія з Індією постколоніальної доби. Аналізуючи ситуацію, авторка повісті “Та, що груди дає” Магасвета Деві підводить читача до думки, що реальність вже не вписується в традицію. Не може залишатися країна, як і жінка, лише вічною молочною годувальницею для своїх та чужих дітей. Діти зрештою покидають її, як чоловіки, так і жінки. Вони йдуть іншим шляхом. Невістки старої годувальниці і дружини вигодованих нею чоловіків вже не хочуть повторювати її шлях – шлях традиційної жінки. Змінились умови життя, і сама дійсність вимагає нових ролей як для чоловіків, так і для жінок. Зрештою, за повістю стара годувальниця помирає самотньою від страшної хвороби – раку, що роз’їла її тіло, вкривши його страшними виразками та розкладаючи ще живу плоть.

Одна із найсерйозніших дослідниць постколоніалізму, власне, його засновниця поряд із Е.Саїдом, Г. Ч.Співак зазначає, що наш час несе в собі присуд старій Індії, Індії, що відходить. Співак пише, що сама стара годувальниця із повісті М. Деві напередодні смерті доходить висновку: великою матір’ю є “не та, що груди дає”. Якою ж є сучасна “Велика матір”? Питання для

Індії, описаної Магасветою Деві, залишається відкритим. На нього лише частково відповідає Г.Ч.Співак, аналізуючи шлях модерних трансформацій, що відбуваються вже у вільній країні. Вона доходить висновку, що нова реальність вимагає нової ролі Індії та жінки в ній [7].

Вочевидь, такий рецепт підходить і постколоніальній Україні.

На особливу увагу заслуговують дослідження біографій реальних українських жінок, які справді всім своїм життям підпадають під тип жінки-лицаря, Великої жінки, але залишилися недооціненими в історії. До таких відноситься й ім'я Софії Русової.

Отже, дослідження історичних жіночих постатей потребує пильної уваги не лише до героїчного вчинку в житті жінки, а і до вивчення її біографії в цілості. Лише тоді ми матимемо дійсну історію і культурного героя з “людським обличчям”. Постає на постаменті ніколи не зможе викликати такої зацікавленості, як жива особистість в цілості її проявів, проблем, жадань, надій та суспільному прояві.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Грабовська І. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз). Монографія. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. -141 с.

2. Див. напр.: Богачевська-Хомяк М. Білим по-білому: Жінки в громадському житті України. 1884-1939. – К.: Либідь, 1995; Брайтон В. Политическая теория феминизма. – М.: Идея-Пресс, 2001; Женщины, познание и реальность. Исследования по феминистской философии. – М.: Росспэн, 2005; Braidotti R. Nomadic Subjects: Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory. – New York: Columbia University Press, 1994.

3. Див. напр.: Гай М. Українська жінка в ОУН і УПА // Гомін України'96. Альманах. – Торонто. Онтаріо. Канада, 1996. – С.170 – 175; Гундорова Т. Кітч і Література. Травестії. – К.: Факт, 2008; Грабовська І. Україна як метафізична реальність: [монографія]. – К.: Стилос, 2000; Грабовська І., Кобелянська Л. Ladies first: Феномен жіночого політичного лідерства в Україні / За ред. І. Грабовської. – К.: К.І.С., 2007; Забужко О. Жінка-автор у колоніальній культурі, або знадоба до української гендерної міфології // Хроніки від Фор-тінбраса. Вибрана есеїстика 90-х. – К.: Факт, 1999. – С. 152 – 193; Жеребкина І. Женское политическое бессознательное. Проблема

гендера и женское движение в Украине. – Харьков, 1997; Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ-початок ХХ ст.) – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008; Кісь О. Бунтівна наука. Феміністська парадигма в культурній та соціальній антропології (західний досвід) // Сучасність. – № 10. – К., 2008. – С. 43 – 51; Сенік І. В пошану українським жінкам // Новий шлях. Український тижневик. – Др. і накл. “Нового шляху”, Торонто, Канада, 1993. – С. 103 – 104.

4. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України, 1884 – 1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.

5. Русова С. Мемуари. Щоденник. – К.: Поліграфкнига, 2004. – 544 с.

6. Богачевська-Хомяк М. Мілена Рудницька // Українки в історії. – К.: Либідь, 2004. – С. 124 – 129.

7. Співак Г. Ч. В інших світах. – К.: Вид. дім “Всесвіт”, 2006. – 480 с.